

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ПАРАДИГМИ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Охарактеризовано методологічні засади формування парадигми міжрегіональної конкурентоспроможності. Розкрито основні сучасні підходи до формування конкурентних переваг регіону. Визначено зміст та механізм формування конкурентоспроможності території з позицій суспільної географії.

Ключові слова: методологія, конкурентоспроможність територій, парадигма міжрегіональної конкурентоспроможності.

Постановка проблеми. Посилення конкуренції між регіонами поставило питання про дослідження основних характеристик конкурентоспроможного розвитку регіонів країни, факторів, їх формування, та можливості підвищення конкурентоспроможності територій. Поняття «конкурентоспроможність регіону» є достатньо складним за своїм змістом, оскільки включає в себе декілька аспектів розвитку території: економічний, управлінський, освітній, науковий і культурний, кожен з яких представлений конкретними суб'єктами господарської діяльності - центральними і регіональними органами влади, приватними компаніями, освітніми і науковими установами, населенням територій тощо. Визначення конкурентних переваг регіону в кожному з цих аспектів - завдання перш за все регіональних суспільно-географічних та економічних досліджень, які дають наукову базу для їх раціонального використання й поліпшення, що в кінцевому результаті призводить до більш ефективного функціонування економіки всієї країни.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретико-методологічні засади формування стратегій конкуренції викладено у роботах таких класиків економічної науки, як М. Портер, М. Енрайт, Б. Йонсон, Б.-О. Лундваль, Е. Райнерт, П. Ромер, К. Фріуї, Т. Мен, Дж. Бекаттіні, Е. Бергман, Е. Маркусен, Д. Мейя, Е. Фезер, Дж. Даннінг, Р. Каплінський, П. Кругман С. Меджі, Х. Шмітц та ін), економіко-географів: Б. Асхайм, А. Ізаксен, Р. Мартін, П. Санлі, М. Сторпер, Дж. Хамфрі та ін.

Серед пострадянських вчених питання конкурентоспроможності найбільш глибоко дослідили М. Бандман, В. Безугла, А. Градов, Б. Зімін, Л. Ковальська, Н. Калюжнова, Ю. Ліпец, В. Мале, Н. Мироненко, І Пилипенко, Р. Фатхурдінов, Ю. Юданов та ін.

Проблема конкурентоспроможного розвитку регіону безпосередньо пов'язана з диференціацією конкурентних переваг у просторі, оптимізацією використання наявних ресурсів, ефективною організацією виробництва, високою кваліфікацією робочої сили, компетентністю постачальників, сформованим попитом тощо. Взаємодія між регіонами (територіями) в межах географічного поділу праці реалізується в оптимізації потоків товарів, послуг та інформації

в просторі, які постійно змінюються, в залежності від конкретних завдань. Тому при вивченні проблеми конкурентоспроможності важливу роль відіграють не лише власне економічні дослідження, а й суспільно-географічний аналіз процесів, що спостерігаються, оскільки аналіз закономірностей диференціації господарської діяльності в просторі є спеціалізацією суспільних географів. Глибокий суспільно-географічний аналіз причинно-наслідкових зв'язків підвищення або зниження конкурентоспроможності в залежності від ефективності функціонування економічної та соціальної сфер господарства певних регіонів дасть можливість виявити оптимальні перспективи розвитку конкретних територій. Виявлення географічного масштабу конкурентних переваг територій необхідно для обґрунтованого формування напрямів регіональної політики підвищення конкурентоспроможності територій країни.

Отже, термін «конкурентоспроможність» став надзвичайно актуальним в останні 20 років через включення в орбіту світового господарства великої кількості нових держав (зокрема, після деколонізації) та посилення економічної конкуренції між країнами. У цей період з'явилися теоретичні розробки, присвячені виявленню конкурентних переваг країн і регіонів у господарській діяльності та опису методик підвищення конкурентоспроможності в географічному поділі праці. Проблема конкурентоспроможності безпосередньо пов'язана і з теоріями просторової організації продуктивних сил, з огляду на те, що господарство є головним об'єктом емпіричних досліджень процесів конкуренції, з теоріями міжнародної торгівлі, оскільки розглядається взаємодія країни з іншими державами на світових ринках тощо. При цьому теорії регіонального розвитку дозволяють визначити суспільно-географічний зміст поняття „регіон”, закономірності, принципи та чинники регіонального розвитку, механізм забезпечення конкурентних переваг регіону.

В хронологічному порядку розвитку теорій можна виділити три різних етапи за своєю тривалістю: перший - з кінця XVI ст. до початку 1950-х рр., другий - з 1950-х до середини 1980-х рр., третій - з кінця 1980-х до теперішнього часу.

Перший етап (кін. XVI ст. - 1950 рр.) відповідає за часом першій промисловій та другій машинно-технічній революції в провідних країнах Західної Європи, Росії, США та Японії а також інтеграційним процесам Першого глобального інтеграційного циклу (1846 -1914 рр.) та періоду глобальної дезінтеграції (1914-1945 рр.). Даний етап охоплює «базові» теорії регіонального розвитку та теорії міжнародної торгівлі.

Серед базових теорій регіонального розвитку того часу найбільш популярними були: теорія розміщення сільського господарства Й.Тюнена; теорія розміщення промисловості А.Вебера; теорія «Центральних місць» В.Кристаллера, «Просторової економічної рівноваги» А.Льоша; «Полюсів зростання» Ф.Перру, Ж.Будвіля; «Дифузії інновацій» Т.Хагерстранда; «Центр-периферія» Дж.Фрідмана; «теорія людського розвитку» В.Лешкова, М.Туган-Барановського, Д.Журавського, М.Вольського.

Значний доробок у сфері регіонального розвитку внесли представники радянської школи економічного (суспільно-географічного) районування, територіального планування й територіально-виробничих комплексів. На кінець 19 початку 20 ст. регіональні дослідження концентрувалися головним чином на вивченні природних продуктивних сил, соціально-економічній географії, природному та економічному районуванні, регіональній статистиці, проблемах регіональних ринків. Найбільшими авторитетами серед радянських регіоналістів-економістів і географів є І.Александров, М.Баранський, М.Некрасов, А.Пробст, Ю.Саушкін, Р. Шніпер та інші, а також українські вчені – К.Воблий, В.Кубійович, С.Рудницький, Я.Фейгін та ін. [103].

Таким чином, приведені вище теорії регіонального розвитку надають можливість виокремити їх головні детермінанти: розташування підприємств у найбільш вигідних місцях, відповідно до наявних факторів виробництва (здебільшого ресурсної бази) та спеціалізації регіону; здійснення районування територій; врахування асиметрії в рівнях розвитку територій; регулювання розвитку територій та підтримка слаборозвинених регіонів; забезпечення людського розвитку.

Важливими для формування конкурентного середовища є й теорії міжнародної торгівлі. Представниками класичної школи є А.Сміт та Д.Рікардо, з теоріями абсолютних і відносних переваг; теорія «взаємного попиту» Дж.Мілля»; модель специфічних факторів торгівлі Самуельсона-Джонса і теорія співвідношення факторів виробництва Хекшера-Оліна. Американські економісти П.Самуельсон та В.Столпер в середині ХХ ст. удосконалили факторну теорію та запропонували власну «теорію вирівнювання цін на фактори виробництва».

Другий етап (1950 - кінець 1980-х рр.) збігається з проходженням науково-технічної революції і початком другого глобального інтеграційного циклу (з 1946 р.). Саме на цьому етапі домінують теорії суспільного (географічного) поділу праці та концентрації продуктивних сил, які базуються на принципах раціонального розміщення продуктивних сил та формування конкурентного ринку через ефективний поділ праці й безпосередньо передують сучасним концепціям конкурентоспроможності.

До них можна віднести:

1. Теорію «економічного регулювання» Дж.Стиглера та С.Пельцмана згідно з якою регулювання здійснюється у відповідь на появу потреби в ньому [1].

2. Теорію «економіки знань» Р.Солоу, Е.Денісона та ін., де було узагальнено особливості концепції економіки знань переважно в рушійних силах сучасного економічного розвитку і процесах емпіричного порівняльного аналізу тенденцій.

3. Концепції, що пояснюють причини зарубіжного інвестування, що зростало з середини 1960-х рр. і поведінку ТНК на іноземних ринках. Зокрема представлена концепція «здібності до присвоєння ТНК, запропонована С.Меджі і розвинена далі П. Баклі та М. Кессоном [10];

4. Італійську школу промислових округів (районів) Дж. Бекаттіні, пояснила феномен високої конкурентоспроможності малих та середніх підприємств у провінції Емілія-Романія, які за своєю технологічною оснащеністю та витратами на одиницю продукції не поступалися великим компаніям, що використовують у виробництві внутрішню економію на масштабах виробництва [9];

5. Теорію «нової» торгівлі та концепції «географічної» економіки П. Кругмана. На думку П. Кругмана спеціалізація країн на виробництві та експорті певного товару ґрунтується не лише на володінні специфічними факторами виробництва (міжгалузева торгівля), а й на перевагах від масштабів виробництва та диференціації товарів (внутрішньогалузева торгівля) [12].

6. Еклектичну ОЛІ-парадигму Дж. Даннінга. В результаті аналізу статистичних даних Даннінг прийшов до висновку, що визначальними факторами конкурентоспроможності виробництва та вкладення інвестицій ТНК за кордон є три детермінанти, якими володіють ті чи інші ТНК та країни: 1. Переваги володіння (ownership advantages, О-переваги); 2. Переваги місця розташування (localization advantages, Л-переваги); 3. Переваги інтернаціоналізації (internationalization advantages, І-переваги).

Отже, другий етап представлений основними теоретичними опрацюваннями про участь країн і регіонів в суспільному поділі праці і концентрації продуктивних сил, розробленими в країнах Заходу в 1970-1980 рр. На їх висновки спиралися практично всі подальші концепції конкурентоспроможності країн і регіонів в майбутньому.

Під час **третього етапу**, (з кінця 1980-х рр.) розпочалася четверта, інформаційно-технологічна революція, що докорінно змінила потоки товарів і послуг у світовому господарстві. Відповідь про причини успіху спеціалізації одних країн та невдачі інших у виробництві тих чи інших товарів, від чого залежить конкурентоспроможність країн і їх регіонів у глобалізованому світовому господарстві, спробували дати концепції конкурентоспроможності, більшість з яких були сформульовані на початку 1990-х рр. Разом з тим, концепції конкурентоспроможності розвивалися у взаємодії з іншими концепціями, які вивчають просторові форми організації виробництва.

У теорії інтерналізації П.Баклі, М.Кассона, Дж.Даннінга, Р.Нарула знайшли відображення обґрунтування вигідності інвестування інноваційного розвитку економіки держави. Ця теорія проявляється в об'єднанні технологій, яка відображає ієрархічну організацію бізнес-функцій, ноу-хау всередині компанії та їх внутрішню організацію [8].

Д.Белл як фундатор ідеї постіндустріального суспільства виділяє інновації, що лежать в основі третьої технологічної революції: перетворення інформації у цифрову форму, програмне забезпечення. [2].

Згідно з концепцією техно-економічної парадигми К. Фрімена у кожному циклі розвитку світового господарства існує певна техно-економічна парадигма, яка визначає пріоритетне становище однієї з

галузей промисловості у світовій економіці та може зробити її найбільш конкурентоспроможною [8].

Концепція економіки навчання і національної системи інновацій як засобу конкурентоспроможності була сформульована в кінці 1980-х рр. датськими дослідниками Б.-О. Лундвалем та Б. Йонсоном [4].

Концепція національних конкурентних переваг М. Портера на основі створення ромба конкурентних переваг, що складається з 4 детермінант, які визначають конкурентоспроможність країн у світовому господарстві: умови для факторів виробництва, сталий попит, споріднені і підтримуючі галузі, стійка стратегія, структура та конкурентність. На ці чотири детермінанти конкурентних переваг впливають дві незалежні сили: «уряд» і «випадок».

Портеру належить також концепція чотирьох стадій розвитку націй, згідно з якою держави проходять чотири стадії розвитку конкурентоспроможності: (1) конкуренції на основі факторів виробництва (країни з низькими доходами на душу населення), (2) конкуренція на основі інвестицій (країни з середніми доходами на душу населення), (3) конкуренція на основі інновацій (країни з високим рівнем життя), (4) конкуренція на основі багатства [7].

Концепція регіональних кластерів М. Енрайта. Головним доробком М. Енрайта є дослідження географічного масштабу конкурентних переваг. Він припустив, що конкурентні переваги виробляються не на наднаціональному або національному рівні, а на регіональному рівні, де головну роль відіграють історичні передумови розвитку регіонів, культура ведення бізнесу, організація виробництва та отримання освіти. Виходячи з результатів проведеного дослідження Енрайт зробив висновок про формування конкурентних переваг країн не на національному або наднаціональному рівнях, а на регіональному рівні в межах регіональних кластерів.

Концепція швейцарської школи територіальних виробничих систем (інноваційного середовища - мільє) Д. Мейя, яка пов'язана з французькою дослідницькою групою (GREMI). Вони виділили 5 характеристик інноваційного Мільє: 1. Просторова єдність - географічний простір без чітких кордонів в строгому розумінні цього слова, що володіє певною єдністю, яка реалізується у певному типі поведінки суб'єктів, котрі входять до нього; 2. Група гравців які беруть участь - фірми, академічні та освітні установи, місцеві державні органи, люди; 3. Специфічні елементи, як матеріальні (фірми, інфраструктура), так і нематеріальні («ноу-хау», правила гри); 4. Логіка організації, тобто здатність кооперувати один з одним, раціонально використовуючи наявні ресурси; 5. Здатність вдосконалюватися.

Для позначення регіонів зосередження промислового виробництва Маркусен обґрунтувала типологію промислових районів та ввела поняття «притягаючі» місця (sticky places) в однорідному просторі (slippery space) [4].

Інший американський економікогеограф М. Сторпер, в концепції технологічних районів виділив два типи конкуренції в світовому господарстві: сильну конкуренцію між якісно-конкурентними фірмами та слабку конкуренцію між ціно-конкурентними фірмами. За

Сторпером, фірмам з розвинених країн необхідно зосередитися на сильній конкуренції, оскільки фірми з розвинених країн володіють перевагами в слабкій конкуренції - виробництві стандартизованої продукції.

Теоретичні висновки концепції регіонів навчання норвезьких економіко-географів Б. Асхайма та А. Ізаксена були зроблені на основі проведених досліджень розвитку промислових районів у регіонах Норвегії. Їхня концепція описує можливості розвитку регіонів для досягнення ними високої конкурентоспроможності в світовому господарстві.

Загалом у сучасних теоріях та концепціях конкурентоспроможності досліджується вже багатофункціональність й багатоаспектність територіальних систем. Так, розміщення інновацій, розвиток реструктуризованих та конвертованих промислових комплексів, інформаційне забезпечення телекомунікаційних і комп'ютерних систем, стають новими об'єктами теорій конкурентоспроможності. У цих теоріях увага переміщується з традиційних факторів розміщення на проблеми інфраструктурного забезпечення, екологічні фактори і обмеження, нематеріальні фактори розміщення, а також розвиток ринку праці.

Таким чином, концепції конкурентоспроможності регіонів є логічним продовженням безперервного процесу вивчення участі країн і регіонів у суспільному поділі праці та процесі концентрації виробництва. Вони в деяких аспектах переосмислюють і синтезують результати попередніх теорій, виходячи з сучасної ситуації в господарстві на рівні регіонів та держав, виробляють нові підходи до розуміння сучасних процесів конкуренції на регіональному рівні.

Розглянуті вище теорії конкуренції недостатньо розкривають регулювання конкуренції на регіональному рівні, оскільки як було вже зазначено вище, були спрямовані у переважній більшості на забезпечення міжнародної та національної конкурентоспроможності. Підвищення конкурентоспроможності регіонів країни вимагає вдосконалення існуючих теорій конкуренції та розробки нової за напрямом теорії – парадигми міжрегіональної конкурентоспроможності, яка б відображала особливості її формування та розвитку. Парадигма міжрегіональної конкурентоспроможності повинна передбачати врахування та оцінку усіх конкурентних переваг регіонів держави (а не лише окремих факторів виробництва), потенційні можливості використання цих конкурентних переваг у перспективі, можливість регіону забезпечити належний рівень людського розвитку, особливості державного регулювання конкурентних відносин регіонів держави, формування ефективного конкурентного середовища всередині країни та безпечний розвиток інших регіонів країни.

Синтезуючи теорії регіонального розвитку та теорії конкуренції розробимо парадигму міжрегіональної конкурентоспроможності. Основною ідеєю парадигми міжрегіональної конкурентоспроможності є розвиток добросовісної конкуренції між регіонами держави за ресурси та блага. Кожен регіон країни мусить стати повноправним суб'єктом конкурентного змагання з притаманними йому

конкурентними перевагами, і як такий, що спроможний змагатися за ресурси та умови, підвищуючи рівень конкурентоспроможності. Так, регіони держави постійно знаходяться у суперництві за інвестиційні, інноваційні, людські та інші ресурси. Регіональні органи влади конкурують за більш сприятливі, порівняно з іншими регіонами, умови одержання благ: трансферти, держзамовлення, податкові та кредитні пільги тощо. При цьому, результатом здійснення конкурентних переваг є забезпечення високого рівня людського розвитку та економічно безпечний розвиток інших регіонів держави. Утім, підвищення конкурентоспроможності одних регіонів держави та збільшення їх конкурентних переваг не повинне загрожувати економічній безпеці інших регіонів країни та негативно впливати на рівень їх розвитку.

З позицій суспільної географії важливим при цьому є зниження регіональних асиметрій у рівнях розвитку регіонів держави, виявлення «точок росту» чи «центрів розвитку» та забезпечення умов для високотехнологічного розвитку. При цьому, формою забезпечення регіональної конкурентоспроможності є інноваційність розвитку економіки регіону. Ті регіони держави, котрі зможуть забезпечити інноваційність розвитку своєї економіки, стануть лідерами у конкурентному середовищі та основними „донорами” реалізації інноваційних проектів для інших регіонів держави. Наприклад на конкурсних засадах можна буде розробляти та реалізовувати інноваційні проекти економічного зростання менш розвинених регіонів. Проте, необхідно пам'ятати, що регіональні органи влади мають прагнути до саморозвитку, самостійно відшукувати резерви нарощення конкурентних переваг, «центрів економічного зростання» тощо.

Таким чином, розроблена парадигма міжрегіональної конкурентоспроможності стане підґрунтям для формування та реалізації механізму підвищення конкурентоспроможності регіону.

Висновки. Регіони України мають свої специфічні особливості, які забезпечують конкурентні переваги в їх розвитку. При цьому, сьогоденні умови господарювання вимагають від регіонів ведення боротьби та змагається на ринках за обмежені природні ресурси, дешеві кредитні ресурси, вітчизняні та іноземні інвестиції, висококваліфіковану робочу силу, інформаційні ресурси та ін. В цих умовах парадигма міжрегіональної конкуренції ставить завдання максимально раціонально та ефективно використовувати наявні конкурентні переваги кожного регіону та створювати нові з метою забезпечення збалансованого економічного розвитку й забезпечення на цій основі належного рівня життя людей.

Список використаних джерел:

1. Віскузі В.Кіп. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / В.Кіп Віскузі, Джон М.Вернон, Джозеф Е.Гарингтон (мол.); пер. з англ. О.Кілієвич. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2004. – 1047 с. 2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Белл Д. – М.: Akademia, 1999. – 378 с.
3. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Теоретичні основи розміщення продуктивних сил і регіональної економіки. – К.: ВГЛ Обрії, 2011. – 182 с.
4. Пилипенко Игорь Валерьевич. Конкурентоспособность стран и регионов в

- мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы / Московский гос. ун-т им. М.В.Ломоносова. — М.; Смоленск : Ойкумена, 2005. — 495с.
5. Портер Майкл. Конкурентная стратегия : методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Е. Портер; [пер. с англ. И. Минервин]. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2005
 6. Портер Майкл. Конкурентное преимущество : как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / Майкл Е. Портер ; пер. с англ. [Е. Калинина]. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2005
 7. Портер М. Конкуренция / Пер. с англ. О.Л. Пелявского, А.П. Уриханяна, Е.Л. Усенко и др.; под ред. Я.В. Заблоцкого, М.С. Иванова, К.П. Казаряна и др. — Изд. Испр. - М.: ИД «Вильямс», 2005.
 8. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: в 3 т. / [за ред. акад. НАН України В.М.Гейця, акад. НАН України В.П.Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є.Кваснюка]. — К.: Фенікс, 2007. - Т.2. — 564 с.
 9. Becattini G. The Marshallian Industrial district as a socio-economic notion // Book: Pyke F., ecattini G., Sengenberger W. (eds). Industrial Districts and Inter-firm. Cooperation in Italy / International Institute for Labour Studies. — Geneva, 1990. — P. 37-51.
 10. Bukly P., Casson.M. The Economic Theory of the Multinational Enterprise. — London, 1985.
 11. Keeble D., Wilkinson F. High-Technology Clusters, Networking and Collective Learning in Europe. Aldershot, 2000
 12. Krugman P. Competitiveness: a Dangerous obsession // In: Competitiveness. An International Economics Reader. — N.Y: Foreign Affairs, 1994.
 13. Lundvall, B.-Å., Product Innovation and User-Producer Interaction, Aalborg: Aalborg University Press, 1985
 14. Romer P. Science, Economic Growth and Public Policy, 1996
 15. The spatial economy : cities, regions, a. intern. trade / Masahisa Fujita, Paul Krugman, Anthony J. Venables. — Cambridge (Mass.) ; London : MIT Press, 2000.